

תלמידי חכמים: טפלים לעם ונישאים מהעם

דרשתו של הרב קוק זצ"ל לפרשת חוקת שטרם פורסמה¹

"ומדבר מתנה וממתנה נחליאל ומנחליאל כמות ומבמות הגיא"². דברי חז"ל בעירובין נ"ד ונדרים נ"ה שוים בעניינם ולשונן, עכ"ז מעט שינוי לשון יש בין ב' המאמרים, ונראה שהורו לנו בהם מקום לימוד. בערוכין הכי איתא: אם אדם משים עצמו כמדבר הזה שהכל דשין בו, תורה נתנה לו במתנה וכו'. ובנדרים הלשון: כמדבר הזה שהוא מופקר לכל. ולא במקרה שינוי הלשון, כ"א להביא ממרחק לחמה ש"ת³, כי שני עניינים נלמדו ממנו: בערוכין⁴ אי⁵ "ואם הגיס⁶ לבו הקב"ה משפילו",

1. הדרשה, בת שישה עמודים, נמצאת במרכז התיעודי בבית הרב קוק, תיק אג4, ומתפרסמת כאן לראשונה באדיבותם. הדפים היו מוקלדים במכונת כתיבה ישנה עם טעויות רבות ורווחים רבים (היכן שלא הצליחו לפענח את כתי"ק של הרב זצ"ל), אך הרבנית רחל לנדאו הקלידה את הדרשה מחדש עבור בית הרב, עם תיקונים רבים והערות מהרב צבי טאו על פי "העתקה בכ"י בלתי מזוהה. אח"כ הועתקה מ'פנקס הלכה ודרוש", כלומר מכתבי-יד מדויקים יותר. שיער הרב טאו שהדרשה "היא כנראה (מתקופת) זוימל תרנ"ג, ועי' האדר"ת, סדר אליהו, עמ' 92". שם כתוב שהגיע האדר"ת מפוניבז' למיר - מקום כהונתו החדש - בפרשת חוקת בשנת תרנ"ג, יחד עם חתנו הראי"ה. להשערת הרב טאו, ייתכן שהדרשה הוכנה בידי הרב זצ"ל עבור האדר"ת לדרוש שם במיר, עיי"ש בסדר אליהו שם מצוין שהרב קוק דרש שם בשבת שלאחר מכן, פרשת בלק (אם כן כנראה לא דרש שם בפרשת חוקת). דברי הרב בפסקה האחרונה, המצדיקים מעברו של ת"ח ממקום גדול למקום קטן אך עם יותר "דעת ותורה", מתאימים ביותר למעבר זה בשנת תרנ"ג של האדר"ת מפוניבז', העיר החמישית בגדלה בליטא ושרוב תושביה היו יהודים, למיר, עיירה קטנה בהרבה, אך עם ישיבה חשובה, שבראשה עמד באותה תקופה, הרב חיים לייב טיקטינסקי (תקפ"ד-תרנ"ט). נציין שהישיבה הגדולה והנודעת בפוניבז' הוקמה בידי הרב יוסף שלמה כהנמן, רבה של העיר, לאחר מלחמת העולם הראשונה.

ההדגשות אינן במקור וכן חילקנו לפסקאות כדי להקל על הלומדים.

2. במדבר כא, יח.

3. של תורה.

4. שם, במשפט הבא בגמרא. המקור המלא במסכת עירובין: "אם אדם משים עצמו כמדבר זה שהכל דשין בו - תורה ניתנה לו במתנה; וכיון שניתנה לו במתנה נחלו אל, שנאמר וממתנה נחליאל; וכיון שנחלו אל עולה לגדולה, שנאמר ומנחליאל כמות; ואם מגיס לבו הקדוש

ובנדרים "אם הגביה עצמו". תו ילה"ע⁷ כי הסיוס הטוב שסיים במאמר: ואם חוזר בו הקב"ה מגביהו שנאמר "כל גיא ינשא"⁸, למה לא נזכר בתורה, כי סיוס הפסוק "ומבמות הגיא" שמורה ההשפלה, הי' ראוי שתוה"ק תפתח ג"כ פתח התשובה⁹.

ונבאר מתחילה ד' המדרגות שאדם הבוחר בתורה עולה עליהם מדרגה אחר מדרגה, מה ענינם: הא' - עושה עצמו כמדרס, ב' - תורה נתנה לו במתנה, ג' - נחלו אל¹⁰, ד' - עולה לגדולה.

לכאורה ב' הענינים סותרים זא"ז: עושה עצמו כמדבר ותורה נתנה לו במתנה, שגדר המתנה שינתן הדבר בלא מחיר, והרי המשים עצמו כמדבר שהוא מופקר לכל או שהכל דשין בו, דבר גדול הוא נותן, וראוי שתקרא התורה קנינו, והי' ראוי לומר התורה נקנית לו בקנין¹¹.

בענין הפקר יש להסתפק, אם ענינו שאין לשום אדם בו קנין, לא לבעלים ולא לאחרים, או שהוא יוצא מרה"י ונכנס לרה"ר ויש לכל צד קנין בו¹² (ע"פ הר"מ¹³

ברוך הוא משפילו, שנאמר ומבמות הגיא; ואם חוזר בו הקדוש ברוך הוא מגביהו, שנאמר כל גיא ינשא".

5. איתא.

6. בגמרא: מגיס, אך מה שציטט הרב זצ"ל הוא כפי שמופיע בילקוט שמעוני חוקת, רמז תססד. מצאנו תופעה דומה גם בדרשה קדומה נוספת של הרב, "היתרון המשולש של בית המקדש: הנבואה, השכל והרגש, דרשה של הרב קוק על פרשת תרומה שטרם פורסמה", אסיף ג (תשע"ה). והרחבנו על כך שם בהערה 41, שמסתבר שהרב זצ"ל היה בקי עצום בעל-פה בלשון המדרשים וזה השפיע על ציטוטי. עיין גם בהמשך הערה 17.

7. יש להעיר.

8. ישעיהו מ, ד.

9. כלומר שהייתה התורה רומזת זאת בפסוק בכמדבר כא, ולא מסתמכת על מה שייאמר בפסוק בישעיהו.

10. פירש דעת זקנים מבעלי התוספות (במדבר כא, כ): "כלומר כירושה היא לו", וכן רבנו בחיי (שמות כג, כ): "נחלו א-ל לעולם", ומוסיף הנצי"ב (הרחב דבר, במדבר שם): "שלאחר שזוכה מסייעתא דשמיא ("מתנה"), הוא מתחיל לחדש חידושים מעצמו (וזה כבר "נחלתו")." השו"ר"מ אלשיך (דברים יז, יז): "כי זה יותר מהכהונה כי אשר לו כתר כהונה ה' הוא נחלתו, ותלמיד חכם הוא נחלתו של הא-ל", כלומר לא שהתורה שייכת ללומד, אלא שהלומד שייך לקב"ה, וכך הסביר גם הרב זצ"ל בהמשך.

11. שאלה דומה ניתנת להישאל על דברי הגמרא בברכות ה ע"א, "שלש מתנות טובות נתן הקדוש ברוך הוא לישראל, וכולן לא נתנן אלא על ידי יסורין. אלו הן: תורה וארץ ישראל והעולם הבא". תשובתו של הרב בהמשך תענה גם על שאלה זו.

12. עיין בהערה של האנציקלופדיה התלמודית ערך "הפקר", כרך י, טור נב, הערה 23, "עיין שו"ת דבר אברהם א, סי' א אות יח, וכתב שלרש"י ב"ק קיג ע"ב ורשב"א בשם הראב"ד שם, דין רה"ר כהפקר, ולרשב"א שם ומגיד משנה, גזילה פ"ה ה"ג, דינה כרשות של שותפים,

כפ"ד¹⁴ דשביעית אמתני' דאימתי אין קוצצין אילנות בשביעית, דרחמנא אפקרינהו והוי גוזל את הרבים). אמנם אנו מוצאים דברים המופקרים שרבים משתמשים בהם – ודאי קנין לכל אדם הם, ואין להם רשות מיוחדת אבל רשות כולם בו, אבל דברים המופקרים שאין בהם שימוש של רבים – הדעת נוטה שאין עליהם רשות כל אדם כלל. והנה ברפ"ק דשבת אמרי' קשיא מדבר אמדבר (דברייתא חדא חשבה לי' לרה"ר ואידך לכה"ר), ל"ק כאן בזמן שישראל שרויין במדבר כאן בזה"ז¹⁵. הרי מצינו במדבר ב' גדרים: אם הוא מדבר של מעבר לרבים – ענין הפקירו הוא שיש לכ"א חלק בו ואין לו רשות מיוחדת כלל, אבל מ"מ אינו פנוי מרשותן של כנ"א, אבל כשאין בו מעבר לרבים – אז הוא עומד בלא שום רשות עליו, לא של יחיד ולא של רבים, ולעולם בהפקירו לכל עומד¹⁶. א"כ כללות המדבר ב' אלו גדרים הפקיר מתקבצים בו: שלילת רשות כל אדם מצד א', ושליטת רשות הכל מצד אחד. התורה נתנה במדבר ובדברים שהם הפקיר לכל כדחז"ל במד"ר¹⁷, ע"כ אנו צריכים למצוא את¹⁸ שני עניני ההפקיר בתורה עצמה, ובודאי נמצא מכל אחד תועלת מיוחדת] שיבצר ממשנהו, וכמ"כ יתגלה בת"ח נושאי התורה ב' עניני ההפקיר הללו, ומכל אחד מסתעפת] הנהגה מתיחסת לעומתו.

ונבאר תחילה ב' העניינים כמו שהם בעצם התורה עצמה ויחוסה אל עם ד' מקבלי', וממנה לנו תוצאות להת"ח נושאי דגלה ביחושם אל כלל עדת ד'. תכלית הבריאה בשביל התורה שנקראת ראשית ובשביל ישראל שנקראו ראשית¹⁹. אמרו חז"ל מהו העיקרי מב' התכליתים שיהי' האחד הכנה לחבירו וטפל לו, התורה בשביל ישראל

ועיי"ש שהעיר מב"ב ק ע"א רבים במאי קנו לה בהילוכא, ומשמע שקנויה לרבים, וכ"מ במג"א ס' תרלז"ק ג. ועיי' צפנת פענח נדרים פ"ב הי"ד שר"ל שכל הפקר של מדבר או גר שמת ואין לו יורשים שייך הדבר לכל". ופלא שהשמיטו את ההוכחה המפורשת מהרמב"ם שהזכיר כאן הראי"ה.

13. פירוש המשניות לרמב"ם, שם: "אסור לקצוץ האילנות בשנה שביעית אם התחילו להוציא פירותיהן מפני שהוא גוזל בני אדם, לפי שה' נתן פירותיהם לכל אדם".

14. משנה י.

15. שבת ו ע"ב.

16. חידושו של הרב כאן חולק על דברי הרוגוץ'ובר בצפנת פענח הנ"ל בהערה 12.

17. כנראה צ"ל: במדר', כי לא מצאתי במדרש רבה אלא במכילתא דר' ישמעאל יתרו א, ובילקוט שמעוני יתרו רמז רפו, וילקוט שמעוני ישעיהו רמז תסג: "לא נתתי את התורה... אלא במדבר... במקום הפקר... לומר כל הרוצה לקבל יבא ויקבל". עיין מה שכתבנו לעיל על בקיאותו של הרב בהערה 6.

18. הערה בהקלדה החדשה, כפי הנראה מהרב צבי טאו: בכת"י סי' ר"ת על האות א' וצ"ע.

19. בראשית רבה א, ו (תורה, על פי משלי ח, כב, "ראשית דרכו"), ויקרא רבה לו, ד (ישראל, על פי ירמיהו ב ג, "ראשית תבואתה") מובאים ביחד אצל רש"י, בראשית א, א.

או ישראל בשביל התורה. הדברים יגעים בחקר עמוק זה. והנראה מדברי חז"ל, ימצאו מקומות מתחלפים בהוראתם²⁰, וגם בכתובים.

פשט הכתוב: "עם זו יצרתי לי תהילתי יספרו"²¹, והתהילה היא התורה כדחז"ל אקרא ד"מי ימלל²² גבורות ד' ישמיע כל תהילתו" בשלהי הוריות, למי נאה להגיד גבורות ד' למי שיוכל להשמיע כל תהילתו²³, וקאי שם על לימודה של תורה שלא תחסר גם עוקצין²⁴ - הרי ישראל בשביל התורה. ובתורה "ויצוינו ד' לעשות את כל החוקים האלה [...] לטוב לנו"²⁵ - הרי התורה בשביל ישראל. ובמדרש אי' (ילקוט שמואל א'²⁶) "כי לא יטוש ד' את עמו בעבור שמו הגדול", ובמ"א ה"א²⁷ "כי לא יטוש ד' את עמו ונחלתו לא יעזוב": ארשב²⁸ פעמים שהוא עושה בעבור שמו הגדול ופעמים שהוא עושה בעבור עמו ונחלתו (ובילקוט אי' שמו ונחלתו והוא ט"ס²⁹). שמו הגדול הוא התורה כדחז"ל שכהת"כ³⁰ שמותיו של הקב"ה, עי' בדברי הרמב"ן בענין קדמות התורה לעולם בפתיחת התורה³¹, ובדברי המקובלים מבואר שכהת"כ מראשה לסופה הוא שם אחד, ובוראי אם תהי' שמות הרבה כפשטן של דברי הרמב"ן - הכל עולה

20. כלומר, בחלק מהמקורות בתנ"ך ובחז"ל משתמע שהתורה בשביל ישראל, ובאחרים משתמע שישראל בשביל התורה.
21. ישעיהו מג, כא. הפסוק הזה, שהיה מרגלא בפומיה של הרצי"ה, ולפי תקליטור החיפוש של ידידי הר"ד גולדשטיין מופיע כמעט מאה פעמים בשיחות הרצי"ה, מופיע בשישה מקומות בספרי הרב זצ"ל, והנה השביעי.
22. מוקלד: יגיד.
23. הוריות יג ע"ב, על פי תהלים קו, ב.
24. המסכת האחרונה שבש"ס הדנה בפרטים הקטנים של הלכות טומאה. כמו כן המילה מופיעה גם בבדיקת העדים, שהיה מחמיר ריב"ז לשאלם האם עוקצי התאנים שבעץ שמעל העדים היו גסים או דקים, קצרים או ארוכים, סנהדרין מא ע"א, ומסמלת את הלימוד המקיף בכמות ובאיכות.
25. דברים ו, כד.
26. ילקוט שמעוני, שמואל א, רמז קיז, על פי שמואל ב, יב, כב ותהלים צד, יד.
27. ובמקום אחר הוא אומר.
28. אמר ר' שמואל בר נחמני.
29. ההערה שבתוך הסוגריים הללו מופיעה בהקלדה המקורית, וכנראה גם בכת"י המקורי של הרב זצ"ל. מעדיף הרב את הגירסה המקורית שבמדרש שמואל, ולא את גירסת הילק"ש, שהוא מדרש מאוחר מאד. גם לגירסת הילק"ש דיוקו של הרב תקף כי בהקשר זה, לפי רוב הפרשנים, כוונת "נחלתו" היא לעם ישראל.
30. שכל התורה כולה.
31. רמב"ן על התורה, מהד' רח"ד שעוועל, עמ' ו, וראו בהערה שם. מקורו של הרמב"ן בזהר יתרו, פז ע"א, "אורייתא כלא שמא קדישא היא", ומדגים הרמב"ן מהפסוק הראשון, שניתן לקרוא "בראש יתברא א-להים".

לשם אחד, שהרי הם דרכיו ותארייו של השם³² המיוחד ב"ה שאין אחד כאחדותו, א"כ התורה כלה היא שמו הגדול. מצינו בדברי מדרש זה כמו פשר שפעמים עיקר העשי' בשביל התורה וישראל טפלים לה, ולפעמים עיקר העשי' בשביל ישראל והתורה נבראת³³ לשלמותם.

אמרו חז"ל בנדרים³⁴ בתחילה לא נתנה תורה אלא למשה וזרעו, והוא נהג בה טובת עין ונתנה לישראל, והקשו והא כתיב צו את בני בני, דבר אל בני, ותי' אלא לפלפולא בעלמא. במ"א³⁵ דברנו הרבה בעה"י במהות הפלפול הזה וענינו, ולמה [נתן] דוקא ע"י טובת עין, ובזה נדבר בקצרה כפי הדרוש לענינו. התורה נקראת קנין וגם מתנה, ושניהם בפסו' א'³⁶ וענין א', "כי לקח טוב" – הרי קנין, "נתתי לכם" – הרי מתנה. המתנה עיקרה תועלת המקבל ולא הנותן, בקנין יש תועלת לנותן בא מיד המקבל, ע"כ אף אנו נאמר כי זה וזה אמת, התורה משלמת את ישראל וישראל משלימים את התורה. תורה חתומה ניתנה³⁷ "קוצותיו תלתלים שחורות" ע"כ³⁸ קוץ וקוץ תלי תלים של הלכות³⁹, ולדרוש נתנה הרי כמו שהיא דברים שבכתב כענינם ודברים שבע"פ כמו שהם, הם ג"כ ודאי סם חיים להחיות רוח שפלים ולהשלים⁴⁰ את האדם ואת הגוי כולו, להעלותם במעלת קדושה ותפארת. אבל הקב"ה הבוחר בתורה, נתן לנו תורת אמת לעבדה ולשמרה וחנן דעה והשכל, ומפיו יתן חכמה ודעת לעמלים בתורה לשמה, למצא כ"א לפי דרכו וערכו דברים [חדשים]⁴¹ ונפלאים, ובהלוה⁴² לשכל הישר המזוכך העזר האלוקי, תבא ברכה נפלאה, וישלימו את התורה בהתגלות דברים חדשים להרבות זיוה ותפארתה, והן הן גופי תורה.

32. שמותיו של הקב"ה הן דרכיו ותארייו, עיין מידות הראיה, דבקות, א-ב.
33. בהקלדה הישנה נראה בברור: נקראת, אך הגהנו לפי ההקלדה השנייה שנעזרו בכת"י.
34. נדרים לח ע"א.
35. במקום אחר. הערת הרב צבי טאו: ע' אוהת"ו כו, אדר היקר כח, מד וכו'. עין איה שבת סג. מאמרי הראיה 195.
36. משלי ד, ב.
37. על פי גיטין ס ע"א. בהקשר זה, רצונו של הרב לומר שלא ייתכן להוסיף לתורה שבכתב עצמה, אך היא ניתנה על דעת שחז"ל ידרשו ויוסיפו בתורה שבעל פה.
38. על כל.
39. תנחומא (וורשה) בראשית א, על פי שיר השירים ה, יא.
40. בהקלדה הישנה יש רווח גדול לאחר האותיות: ולה... וכך שיער העורך הראשון, אך הוסיף: אולי: ולהשיב.
41. בהקלדה הישנה יש כאן רווח ריק, אך המילה הושלמה על ידי העורך הראשון.
42. כך הקליד העורך הראשון, אך בהקלדה המקורית אולי נראה שכתוב: ומתלוה. עכ"פ הכוונה ברורה, שהעזר האלוקי מלווה את השכל של הלומד.

הרי לנו ב' הענינים דברי התורה המסורים, הם משלימים את ישראל, כח החידוש והצמיחה שנתן השי"ת⁴³ בתורה, ע"פ דרך השכל המצורף לה, זו היא השלמות⁴⁴ שהיא מקבלת שלמותה מישראל, ומובן ודאי כי בערך מה שהתורה משלמת אותנו היא [מתנה ר]ק⁴⁵ אנחנו מקבלים התועלת ושום דבר לא ינתן לנו מחירה⁴⁶. אבל הצד שאנו משלימים התורה ע"י עמלנו בה [ל]חדש ולהוסיף לקח – זאת היא קנין גמור, כי אמת הדבר שאנחנו משלימים עצמנו בזה, וההשלמה באה מצד התורה, אבל לעומת זה אנחנו נותנים שלמות גם לתורה, כי נתן לה כבוד והדר בהוספת אורה.

אמנם כלל ב' החלוקות⁴⁷ האלה הוא⁴⁸ ע"ד שכתב הרמב"ם בפ"ז⁴⁹ מה' יסודה"ת בנבואה⁵⁰ כי יש ב' מיני נבואות: יש שהיא לתועלת העם, וע"ז תבוא בתורת שליחות להנביא⁵¹ שיגיד לעם את דברי ד' לתקנתם, ויש שהיא לשלמות הנביא בעצמו, להרחיב דעתו ולהגדיל מעלתו. אף אנו נאמר בחכמה כדברי רבנו⁵² בנבואה: כל חכמה שבתורה שדרושה להנהגת עם ד' אלה, בהלכה ואגדה להורותם דרך חיים, זאת ניתן להשלמתם. וכמו שהתורה בדרכיה⁵³ המעשיים נתנה לשלמות ישראל, כן נושאי התורה מצד חלק המעשה והלימוד שראוי לצאת לזולתן⁵⁴, הם נתונים לשלמות העם. אבל יש עוד למעלה מזה, כי אור התורה מוסיף באדם דעת ותבונה, [ומתוספת]⁵⁵ לו בינה יתירה, יותר מערך המעשה אשר יורה לעם, וממנה נמשכת יראת ד' ואהבתו וקדושת המדות באופן נעלה מרוב העם, שלא יוכלו בדרך הקודש כזה ללכת, כי נעלה מערכם הוא. מצד זה עומדים הת"ח ברשות עצמם, והעם נתונים לעבודתם, לא

43. הערת הרב צבי טאו: ע' הקדמה לעין איה.
44. כך בברור בהקלדה הישנה, אך העורך הראשון שינה לכתוב: השלמת, ואז הוסיף בסוגריים: [התורה].
45. שתי המילים הללו חסרות בהקלדה הישנה, ובמקומן רווח, אך בגרסה הערוכה נוספה, כנראה ע"פ כה"י, האות ק, ושאר האותיות הושלמו כפי שהכנסנו.
46. כך בכל המהדורות, והכוונה מובנת על פי ההקשר.
47. בהקלדה הישנה נראה שכתוב: התכונות או התבונות, אך בהקלדה הערוכה תוקן כנראה ע"פ הכת"י.
48. בהקלדה הישנה כתוב: היו.
49. תיקנתי את המוקלד: ז, ז.
50. בהקלדה הישנה כתובה בברור מילה אחרת אך לא ברורה, ואולי מדובר בטעות דפוס: בנובאה.
51. בהקלדה הישנה נראה שכתוב: להנבא.
52. בהקלדה הישנה כתוב: רבותינו.
53. בהקלדה הישנה כתוב: דרכיה, בלי האות בי"ת.
54. תיקנו על פי ההקשר וההקלדה הישנה, לעומת ההקלדה החדשה: לזולתו.
55. תיקנו על פי ההקשר וההקלדה הישנה, וכן מופיע שוב גם לקראת הסוף, לעומת ההקלדה החדשה: ומהוספה.

למען השלמת העם, כי אם למען השלמת (ה)תורה בכללה, אע"פ שאינה דרושה לעם לכאורה במדה זו, להורות להם דרכם.

[עו]כ"כ⁵⁶ התורה בכללה, הנוגע למעשה והנהגה שהיא למען השלמת ישראל, נתן השי"ת בתחילה לישראל אבל החלק שהוא להשלמת התורה, הי' די במשה וזרעו. ומשרע"ה טו"ע⁵⁷ נהג בה, ונתנה לישראל, שמכולם ימ[צאו] חכמים המשלימים את התורה בחכמת לבבם, אע"פ שא"ז מהצורך להנהגה.

והנה לולא טו"ע של משרע"ה, היו הת"ח רק טפלים להעם, כי כל חכמתם היא רק מהנוגע להשלמת ה[עם], וזולת העם אין להם גדולה בערכם. אבל אחר הטו"ע, שני דברים מצאנו לשבח: הם משלימים את העם, ע"כ הם טפלים לעם, אבל זה אינו כ"א בהחלק שהתורה טפלה לישראל, אבל ידיעת התורה המרובה מצורך המעשה, שהוא כדי שנשלים אנו את התורה, אין לרוב העם עסק בזה, ובזה העם נט[פל] להם, ומב' אלה יצאו מקורות להנהגות מלאות כבוד ותפארת לעם ד' ולחכמיו.

כשצוה הקב"ה למשה לסמוך את יהושע כתיב "וסמכת את ידך עליו", ואמרו חז"ל שנהג טו"ע בו וסמך את ב' ידיו עליו⁵⁸, והוא מקביל נגד טו"ע שנהג לכלל ישראל בפלפולא בעלמא⁵⁹. כי הציווי הי' למסור לו סדר ה[הנהגה] הנובע מהערך שהת"ח טפל לציבור בנשיאת משאם, אבל הוא נתן מהודו המיוחד לו עליו, כדי שיהי' עליו ההוד שהציבור טפל לו ג"כ, ובאמת מב' הנהגות ביחד תצא הנהגה מתוקנת. כי כל ההלכות והמשפטים הקצובים ומפורשים בתורה שבכתב ושבע"פ, המה נובעים מחלק התורה הנמסרת להנהגה [כללית], אבל כל עדה צריכה לתקנות גדולות וקבועות כדי להעלותה לגרם מעלות בקודש, ואלה ה[הדרכות] הנשאות לפעמים א"א להטעימם לכל העם כולו, כי רק חכם לבב שבתורת [ד' חפצו, יבין את] הטוב היוצא להשכיל ולהיטיב, באלה- העם טפל למנהיגו.

והנה ההכנה שעל הת"ח להכין עצמו, הוא נגד ב' אלה ההנהגות: הנהגה של עבדות שהוא טפל אל הציבור ועומד ברשות כולם, והנהגה שאין לשום אחד בו קנין, אבל גם⁶⁰ לו לעצמו, כי הדעה היתירה שיותר מהכרח המעשה, ד' יתן מפיו דעת ותבונה כדי שהוא ישלים את התורה להוסיף בה אורה וקדושה.

56. מילה זו איננה מופיעה בהקלדה הישנה, אך מופיעה בהקלדה הערוכה כך: [עו]כ, וכנראה בכת"י ראשי התיבות הן חלקיים כאן.

57. ומשה רבנו עליו השלום טוב עין.

58. במדבר רבה, כא, טו: "כך אמר הקב"ה למשה 'וסמכת את ידך עליו' (במדבר כז, יח) יד אחת. מה עשה? 'ויסמך את ידיו ויצוהו' (שם, כג), לקיים מה שנאמר 'טוב עין הוא יברך' (משלי כב, ט)."

59. לעיל ליד הערה 36.

60. הערת הרב צבי טאו: כן בכת"י, ואולי צ"ל רק.

ע"כ צריך להכין עצמו שהוא נתון קנין לרבים, ואין לו רשות להסיח דעתו מתקנתם, וזהו כערך המדבר שהוא מעבר לרבים, ככזמן שישראל שרויין במדבר, ע"ז נאמר בעירובין כמדבר שהכלדשין בו. ולעומת זה עליו לדעת, כי לא אך טפל לציבור הוא, כי אם טפל להתורה ונתון להשלמתה, ע"כ יקר זמנו בעיניו, וכ"מ שאינו מוכרח להשלמת הציבור, יפנה להשלמת התורה, ויהי' כמדבר המופקר לכל. הכונה שבערך כל אדם יש לו דין הפקר, ואין זכות לשום אדם בו, ג"כ יהי' משולל משיעבודו⁶¹ כשפונה לשלמות תורתו.

והנה כיון שהת"ח נתון להנהגת הציבור, והעם סובלים משאו, א"כ אין הוא לבדו מתיחד בשלמות תורתו, שהם עוזריו, אבל כ"ז לא ימעיט חלקו, אם ישמור חוק חיוב הנהגתו, כי כ"ז שאינו מנהיג את הציבור להשתדל בתקנתם ועוסק הוא רק בשלמות עצמו – אין התורה שלו, כי גם לעוזריו תשוב כדין ישכר⁶² וזבולון, ואם רק לתקנת הציבור יפנה, ולא ישא לבבו אל רום מעלתו, שבירו להוסיף דעת ותבונה למעלה מהנהגתו] הציבור – נהי שתנתן לו תורתו מאחר שעל סיפוקו בא בשכר הנהגתו, ונמצא שעצם קנין תורתו שמורה לו וערוכה, אבל לא יבא לכלל המעלה המיועדת לו שיהי' הוא משלים את התורה ועושה כדי⁶³ חפץ ד' כדחז"ל איזהו חסיד המתחסד עם קונו⁶⁴, כי זו נחשבת לפניו ב"ה כאילו מיטיב עמו מה שמשלים את התורה ומוסיף בה אור חכמה ממצודת שכלו וטוהר נפשו. אבל כיון שעושה את שלו, להשיג על עניניו בב' אלה, לדעת שהוא משועבד וטפל אל הציבור ושוקד על תקנתם, ויודע שלא לאבד את ערכו, ע"כ יגבה לבו בדרכי ד', להוסיף לקח – זוכה מתחילה שנתנה לו תורה במתנה להשלמתו והשלמת הציבור נגד חלק ההנהגה, וכיון שמחזיק בזה – נחלו אל, שכביכול השי"ת מחזיק אותו ונחלה שלו⁶⁵, שהוא מקבל ממנו תועלת כביכול ע"י מה שמשלים את התורה, וכיון שנחלו אל, שכיון שבא למעלה זו – הוא מזכה את הרבים ואין חטא בא ע"י, והגדולה הזאת א"ל הפסק, בעז"ה עולה לגדולה לתקן דברים גדולים, חוץ מההנהגה המסורה לכל מורה ודאין.

והנה כשעולה לגדולת ההנהגה, צריך ב' אזהרות: בערך מה שהוא טפל אל הציבור – הוא מוזהר שלא ירום לבבו מאחיו, להתנהג עמהם כמדתם, לדבר לפנייהם מה שהם מבינים, ולדעת כי מצד שהם כלל והוא פרטי, ערכם למעלה מערכו, ע"כ יחשבו

61. לעם ישראל.

62. השותפים, על פי בראשית רבה צט, ט. מעניין לציין שכמעט תמיד כותב הרב את השם יששכר עם שני שי"נים, חוץ מכאן ובגנוי הראיה, עמ' קסא. עיין שו"ת דעת כהן, קע, שפוסק הרב שיש לכתוב בספר תורה עם שני שיני"ם, אך בדיעבד אין להוציא בגלל זה ספר תורה אחר לקריאת התורה.

63. ערכנו לפי ההקשר וכך נראה גם בהקלדה הישנה, אך בהקלדה הערוכה: כבי'.

64. זוהר ב, משפטים, קיד ע"ב.

65. עיין לעיל הערה 10, שכיוון הרב לדעת האלשיך.

בעיניו מאד. אמנם מה שנוגע לשלמות עצמו, אחרת צריך שיחשוב. כי לבבו צריכה לדעת מעלתו, ולא יזהה מדרגה יוכל להגיע כשילך בדרך ד', וכ"מ ש[ו]סיף] האדם טובה וגדולה, עליו להוסיף עבודה כדאי' בחוה"ל⁶⁶, אלא שצריך להשקיף שעם כל התבודדותו בקנין מעלת עצמו⁶⁷, לא יסלק עצמו מעל הציבור, ויראה שגם בהנהגתו המיוחדת, יקבל הציבור תועלת, שמתקדש ש"ש⁶⁸ ע"י, ותתחבב עכ"פ התורה והיראה בעיניהם.

ע"כ כשאמר בעירובין לענין מדבר שהכל דשין, שהוא הכנת ההנהגה, הזהיר שאם הגיס לבו לחשוב עצמו לעיקר⁶⁹ והציבור לטפל ח"ו, הקב"ה משפילו, כי מצד חובת ההנהגה הוא טפל אל הציבור. אבל בנדרים באר שלמות העצמי מצד החכמה המתוספת לעמלי תורה, ואמר מופקר לכל, היינו שלא יהי' לשו"א⁷⁰ קנין בו, כ"א ד' הוא נחלתו⁷¹ וכל מעינו להשלים חפץ ד', ולתת גודל לאלהים להגדיל תורה ולהרבות תפארתה ואורה, אמר שאם מגביה עצמו בפועל, ומסלק עצמו מעל הציבור עי"ז ח"ו הקב"ה משפילו, כי לא יתכן. אבל לבבו תדע ערכו כדי שלא יסתפק עצמו רק בהדרוש להנהגה, כי עליו חובה יותר גדולה מוטלת לפי ערך מעלתו.

ואמר הכתוב "ומבמות הגיא", ואסמכו חז"ל אקרא "כל גיא ינשא" להורות שגם בגיא מורה על ההנשא, והכונה שעם מעלתו, יביט למטה להנהיג עדתו, ועי"ז יתרומם, כי יתוסף לו דעה והשכל גם במעלתו.

66. חובות הלכות. ייתכן שכוונת הרב לשער עבודת הא-להים פרק ו: "טובת הא-להים על איש מאישי בני אדם, נתיחד בה משאר משפחתו ועמו ושאר המדברים, כנביא מוכחר או נגיד מצווה להנהיג אומה, או חכם, העיר א-להים את רוחו בחכמה ותבונה ועצה ודומה לזה, ועל כל טובה מהם יתחייב בעבודה יתרה לא-להים". אך הרעיון מופיע גם במקומות אחרים שם, למשל, בשער חשבון הנפש פרק ב, ובפרק ג האופן הי"ג. תודתי נתונה לידידי הרב עודד שוגרמן, שמעמיק במיוחד בזיקה של מרן הרב קוק זצ"ל לספר חובות הלכות, שהפנה אותי למקורות הללו.

67. עיין אורות הקודש ב, "הברדה והכללה", עמ' תלט-תמ, על החיוניות של ה"כרדה האצילית" כשלב מוקדם וחיוני של "הפרדה על מנת התחברות", כדי שיהיה ל"איש המעלה" מה לתרום לכלל.

68. שם שמיים.

69. אפשר שבדברים אלה הרב משיב לשאלה שניתן לשאול על הגמרא: הייתכן שת"ח, שאמור להיות בעל מידות, יגיס לבו? ומשיב שלא מדובר שהת"ח מתגאה, אלא שהוא עלול להחשיב את התועלת העצמית, שאף היא למטרה כללית, יותר מאשר את התועלת הכללית הישירה.

70. לשום אחד.

71. מושאל מהאמור בשבט לוי, דברים י, ט; יח, ב. יעויין ברמב"ם, הלכות שמיטה, יג, יג.

גם בהנהגה שהשי"ת מנהיג את החכם, מצינו ירידה שהוא עלי' כמו לפעמים יצא מעיר תשואות גדולה מלאה עושר, לעיר קטנה ממנה אבל מלאה דעת ותורה⁷², שראוי לת"ח תמיד לעלות ממעלה למעלה יותר גדולה כדאחז"ל מעלין בקודש⁷³, אבל כשהקריה המצערה מרובה בדעת⁷⁴, זוהי עליה, וזהו "כל גיא ינשא". ויש להאריך הרבה מאוד בדרכים הללו בפרטיהם ועוד חל"מ⁷⁵ בעה"י.

72. כפי הנראה, מתייחס הרב למעברו של חמיו האדר"ת מפוניבז' למיר, ראו היטב לעיל הערה 1.
73. למשל מגילה ט ע"ב; יומא יב ע"ב.
74. מרמז הרב לרעיון עליו הרחיב בעין איה שבת א, כא, על המימרא בשבת י ע"ב: "לעולם יחזור אדם וישב בעיר ששיבתה קרובה, שמתוך ששיבתה קרובה עונותיה מועטים", שלא רק אפשרי אלא שדווקא מצוי שבישובים חדשים וקטנים קיימת נטייה ליותר רוחניות וערכיות.
75. חזון למועד.